

СОЦИАЛНИ РАЗЛИЧИЯ МЕЖДУ ТЕРИТОРИАЛНИТЕ ЕДИНИЦИ – СЪСТОЯНИЕ И ПРОМЕНИ

Целта на студията е да се установят, анализират и оценят състоянието и развитието на социалните различия между териториалните единици в България през периода 2003-2004 г. Изследването се провежда последователно на три нива – общини, области и райони за планиране. Конкретните изследователски задачи се свеждат до извършването: (а) на ниво общини – анализ и оценка на подреждането и диференцирането на общините по избрани социални показатели през 2004 г.; анализ и оценка на промените в подреждането и в диференцирането на общините според обобщаващите оценки на тяхното състояние; (б) на ниво област – анализ и оценка на социалните различия между областите и на промените в диференциацията между тях; (в) на ниво район за планиране – анализ и оценка на социалните различия между тези териториални единици и на промените в диференциацията между тях; (г) обобщения и изводи за идентифицираните териториални социални различия.

Въз основа на модел, основаващ се на таксономичния метод,² са изчислени и анализирани обобщаващи оценки за социалното състояние на териториалните единици в България. Оценките се основават на статистическа информация за следните показатели: размер на средната работна заплата; размер на изплатените социални помощи на един жител; дял на населението в режим на водоползване от водоснабденото население; брой лекари и брой стоматолози на 1000 жители.

JEL: I38, O18, R13

1. Подреждане и диференциране на общините по социални показатели през 2004 г.

Преди подробния анализ на резултатите за 2004 г. накратко ще обобщим картината към 2002 г. Тази кратка ретроспекция е необходима, за да се изведат впоследствие основните промени и тенденции в развитието на социалните различия между общините.

Резултатите от предходното изследване³ показаха следното:

¹ Ст.н.с. д-р Георги Шопов е научен сътрудник в Икономическия институт на БАН, секция Макроикономика, тел: 8104035.

² Вж. по-подробно Янкова, Н. Социално-икономически различия между общините в България. С., 2003, с. 9-11.

³ За повече подробности вж. Шопов, Г. Социални различия между общините в началото на XXI век – състояние и промени. – Икономически изследвания, 2006, кн. 1, с. 90-111.

По отношение подреждането и диференциацията на общините по обобщаваща социална оценка за 2002 г.:

- Във всяка шеста община социалното положение на населението е по-добро от средното за страната. През 2002 г. средното за страната равнище е по-близо до най-добрите оценки, отколкото до критичните стойности, което може да се оцени положително (през предходните години ситуацията е обратна – средната стойност е по-близо до критичното равнище на оценката).
- Социалният „статус“ на значителна част от общините в първата (най-добрата) група е сравнително устойчив – водещите три общини остават същите, както и през 2000 г.; около половината от общините в първата група през 2002 г. са били в челото на класацията и през 2000 г. Следователно социалните промени в тези общини са оставали изцяло в положителна посока.
- Броят на общините в групата на „критичните“ общини е двойно по-голям – тя обхваща около 1/3 от цялата съвкупност. Това заедно с обхвата на първата група позволява да се заключи, че съществува значителна поляризация в състоянието на общините по тяхната обобщаваща социална оценка.
- Получените от предишното изследване резултати отново потвърждават връзката между социално и икономическо развитие на общините, като социалният профил на преобладаваща част от тях съответства на общото им социално-икономическо състояние (кохерентността между трите групи общини по интегрална и по обобщаваща социална оценка е между 50 и 70%). Разминаванията в позиционирането на общините по интегралната и по социалната им оценка е следствие главно от по-голямата им диференциация в социално отношение, но и от инерционния характер на връзката „икономическо – социално развитие“.

По отношение динамиката на промените в подреждането и диференциацията на общините през периода 2001-2002 г.

- За социалното състояние на повечето общини е характерна значителна динамика и те променят своите позиции в общото класиране. Тази динамика не е еднозначна, но като цяло е в посока към увеличаване на поляризацията и задълбочаване на териториалните социални различия.

В областта на доходите на населението

- Подреждането през 2002 г. до голяма степен възпроизвежда класацията и различията между общините, идентифицирани през 2000 г., а и през 1998 г. Установиха се са обаче устойчиви процеси на доходна диференциация в териториален аспект, изразяващи се в изтъняване на слоя общини с

относително високо равнище на доходи на населението. В това отношение се запазва тенденцията от през периодите след 1994 г. (1994, 1996, 2000 г.), което в по-общ план е част от процеса по задълбочаване на териториалните социални неравенства.

- Съставът на групата общини, където равнището на облагаеми доходи е значително над средното за страната, се запазва почти непроменен. Челните места заемат общини с моноотраслов профил – най-често от добивната, преработващата индустрия и от енергетиката, където равнището на трудовите възнаграждения по правило е над средното за страната (Девня, Челопеч, Раднево, Мирково, Козлодуй, Гълъбово). На последните позиции остават малки селски общини.

В областта на социалното подпомагане:

- Разпределението на общините в трите групи е сравнително по-равномерно в сравнение с това по показателя за доходите на населението. Мащабът на стратификация обаче е нараснал, тъй като обхватът на най- депривирани общини и диференциацията са се увеличили.

По отношение редовността на водоснабдяването

- Независимо от лошото състояние на ВиК мрежата и големите загуби на подадена питейна вода, в по-голяма част от общините няма проблем с редовното водоснабдяване на населението. Най-тежко е положението в 26 териториални единици, където за над 3/4 от хората е имало режим на водоподаване. Това формира значителна диференциация между общините.

По отношение достъпа до здравни услуги

- В хода на здравната реформа е налице значителна диференциация между общините по отношение осигуреността на населението с общопрактикуващи лекари и (особено) със стоматолози.

1.1. Доходи на населението

Анализът на резултатите от подреждането на общините по този показател за 2004 г. (вж. табл. 1) позволява да се направят следните констатации и изводи.

Първо, средната за страната стойност на показателя е доста нагоре в подреждането – на 23-та позиция. Това (независимо от промяната на използвания индикатор) отразява устойчивите процеси на доходна диференциация, които протичат през последните 10 години и се изразяват в

стесняване обхвата на общини с относително високо равнище на доходи на населението.⁴

Второ, в групата общини с високо ниво на заплащане на наемния труд намират място Челопеч, Пирдоп, Козлодуй, Мирково, Раднево, Девня, Гълъбово и др., които във всички досегашни мониторингови изследвания са били напред в подреждането по показателите, отразяващи доходите на населението. Това означава, че техните жители продължават да се радват на стабилен висок доходен статус.

Трето, профилът на тази група се определя също от присъствието на общини със солидна икономическа база – например гр. София (с комплексна икономика), Севлиево (където структуроопределяща е фаянсовата промишленост, развивана с чуждестранни капитали), Бургас (промишлен и пристанищен център, където доминира присъствието на „Лукойл“), Панагюрище (с развита минна, хранително-вкусова и лека промишленост), Камено (със структуроопределяща хранително-вкусова промишленост) или общини с проспериращи отрасли и дейности (например туризъм – в Поморие и Балчик).

Четвърто, прави впечатление, че само три общини (гр. София, Бургас, Благоевград), чиито централни селища са областни центрове, намират място сред общините с най-скъпа наемна работна сила. Общото намаляване на броя общини, където доходите на населението са над средните за страната, е за сметка най-вече на големи урбанизирани центрове. Една от вероятните причини е, че там делът на сивата икономика е по-голям, но също и че динамиката и равнището на заплащане се задържат относително по-ниски поради по-комплексната структура на местната икономика, където има отрасли и дейности с ниско заплащане, както и поради по-голямото предлагане на работна сила в тях.

Пето, на последните позиции в класацията де намират малки селски общини, сред които Борован, Цар Калоян, Борино. Повечето от тях винаги са били в дъното на подреждането през последните 10-15 години. Разликата между нивото на заплащане в Борован със средното за страната е 1.7 пъти, а с водещата община Челопеч – почти четири пъти. Това са сериозни различия, които отразяват от една страна, спецификата на местните икономики, а от друга, значителните териториални разлики в цената на труда. В някои от тях (например Хаджидимово) през следващите години могат да се очакват положителни промени, свързани с влиянието на открития нов граничен пункт с Гърция и ускореното развитие на трансграничното сътрудничество.

⁴ Избраният показател по обясними причини отразява нивото на заплащане само в „светлата“ икономика.

Таблица 1
Подреждане на общините според равнището на доходите на населението през 2004 г.*

Община	Средна работна заплата (лв.)	Ранг	Община	Средна работна заплата (лв.)	Ранг
Челопеч (Камено)	8030	1	Антоново (Цар Калоян)	2109	257
Пирдоп (Девня)	6730	2	Н.Козлево (Медковец)	2088	258
Козлодуй (Челопеч)	6721	3	Борино (Бр. Даскалови)	2078	259
Мирково (Раднево)	6335	4	Цар Калоян (Ружинци)	2069	260
....		...	Хаджидимово (Н. Козлево)	2046	263
Средно за България	3509	23 (31)	Долна баня (Чавдар)	2044	264
Варна (Белене)	3478	24 (32)	Борован (Вълчедръм)	2023	265

* В скоби са дадени резултати от предходното изследване за 2002 г.

На тази основа може да се направи *общият извод*, че подреждането през 2004 г. в много голяма степен възпроизвежда класацията и различията между общините, идентифицирани през периода 2000-2002 г., а и през 1998 г. Запазва се тенденцията, характерна за периода след 1994 г., към увеличаване на доходната диференциация в териториален аспект.

1.2. Социално подпомагане на населението

Анализът на резултатите от подреждането на общините по този показател за 2004 г. (вж. табл. 2) позволява да се направят следните констатации и изводи:

Първо, в сравнително малко на брой общини (около 40) нивото на социалните помощи за бедното население е по-високо от средното за България. Това (имайки предвид дизайна на системата за социално подпомагане) означава, че в по-голяма част от страната това население има доходен статус, по-нисък от средния.

Второ, в дъното на класацията обаче диференциацията е значителна – бенефициентите от Кайнарджа например получават значително по-големи помощи в сравнение с тези от Шумен (вж. табл. 2). Най-вероятните причини за

това са както по-ниските им доходи и лош имуществен статус, така и структурата на подпомаганите семейства.⁵

Таблица 2

Подреждане на общините според равнището на социални помощи на 1 жител през 2004 г.*

Община	Социални помощи/ 1 жител (лв.)	Ранг	Община	Социални помощи/ 1 жител (лв.)	Ранг
Несебър (София-град)	2,32	1	Стралджа (Брегово)	55,77	257
Бургас (Хасково)	2,93	2	Брусарци (Брусарци)	56,15	258
Приморско (Благоевград)	3,13	3	Лом (Якимово)	58,63	259
Сопот (Свищов)	3,77	4	Каолиново (Ружинци)	62,44	260
....		...	Димово (Димово)	63,29	263
Средно за България	14,33	124 (83)	Н. Козлево (Н. Козлево)	73,88	264
Шумен (Ардино)	14,40	125 (84)	Кайнарджа (Кайнарджа)	78,40	265

* В скоби са резултати от предходното изследване за 2000 г. Посочени са само помощите, предоставяни съгласно Правилника за приложение на Закона за социално подпомагане.

По-задълбоченото интерпретиране на посочените два извода от анализа изисква да се очертае размерът на системата за гарантиране на минимални доходи на бедните лица и семейства. За него може да се съди по следните данни. През 2002 г. с месечни целеви помощи са подпомогнати общо 249 947 лица и семейства и са изплатени 123 947 556 лв. През 2003 г. броят на подпомогнатите лица и семейства е 268 241, като са изплатени 98 898 049 лв. Тази тенденция се променя през 2004 г., когато броят на подпомогнатите лица и семейства намалява на 222 040, а обемът на изразходваните средства – на 86 345 482 лв. (вж. табл. 3).

Таблица 3

Разходи за целево социално подпомагане (2003 и 2004 г.)

	2003 г.		2004 г.	
	Млн. лв.	% от БВП	Млн. лв.	% от БВП
Месечни социални помощи (ГМД)	98,9	0,3	86,6	0,23
Помощи за отопление	107	0,3	87,2	0,23
Целеви семейни помощи за деца – всичко	72,4	0,2	253,3	0,67

Източник: МТСП и НСИ.

⁵ От състава и структурата на семейството (брой на неговите членове, вкл. деца, здравен статус и пр.) зависи максималният размер на възможната социална помощ, а от доходния и имуществения статус – достъпът до схемата за гарантиране на минимални доходи на бедните.

Първоначалното нарастване на броя случаи и на разходите се дължи на увеличените индивидуални коефициенти, гарантиращи приоритетна социална защита на самотни възрастни хора, хора с трайни увреждания и родители, които отглеждат сами децата си. През 2004 г. върху намаляването на броя на подпомогнатите лица и семейства и на разходите за месечни социални помощи влияят два основни фактора:

- значителното съкращаване на броя на бенефициентите в трудоспособна възраст – главно поради ефектите на националната програма “От социални помощи към осигуряване на заетост”, която осигурява заетост и доходи на тази група лица;
- номиналният растеж на доходите от работна заплата и от пенсии, което при замразяването на гарантирания минимален доход (ГМД) на равнището му от март 2001 г. „извежда” от обхвата на социалното подпомагане част от бенефициентите.

Трето, териториалните ниши на бедност остават постоянни: на последните места през последните 10 години традиционно намират място малки, слаборазвити, бедни общини като Кайнарджа, Н. Козлево, Брусарци, Димово, Ружинци и др.

За 2004 г. прави впечатление присъствието на Ябланица както сред общините с висок среден размер на социалните помощи на 1 жител, така и сред тези, където нивото на заплащане е от най-високите в страната. Този факт може да се интерпретира като наличие на значителна доходна стратификация сред местното население, като един от резултатите на прехода в тази част на страната.⁶

1.3. Качество на водоснабдяването на населението

Анализът на подреждането на общините по избрания показател, отразяващ качеството на водоснабдяването (вж. табл. 4) показва следното:

Първо, почти всяка четвърта от община има проблем с редовното водоснабдяване на населението. При оценката на този факт трябва да се имат предвид, неблагоприятните обстоятелства, произтичащи най-вече от крайно лошото физическо състояние на ВиК мрежата.

Второ, в около 60% от общините ситуацията с редовното водоподаване е по-добра в сравнение със средното за страната, т.е. там спрямо под 19% от населението е прилаган режим на водата (най-често сезонен).

⁶ Не случайно в началото на 2007 г. по предложение на общинския съвет в Ябланица Министерският съвет прие решение за закриване на шест населени места, които на практика са почти безлюдни.

Трето, най-тежко е положението в 35 общини, където за над 1/3 от хората е имало режим на водоподаване. Изцяло от такъв режим е било засегнато населението на шест общини (вж. табл. 4).

Таблица 4

Подрезждане на общините според редовността на водоподаване през 2004 г.

Общини	Дял на населението на режим на водоползване (%от водоснабденото население)	Ранг	Общини	Дял на населението на режим на водоползване (% от водоснабденото население)	Ранг
Банско	0	1	Чепеларе	98,9	257
Ружинци	0	2	Добрич	100	258
Белослав	0	3	Ракитово	100	259
Панагюрище	0	4	Земен	100	260
...и още 60 общини....	0	64	Мадан	100	263
Средно за България	18,98	161	Неделино	100	264
Кула	19,29	162	Чавдар	100	265

Изводът е, че диференциацията между общините в това отношение е значителна (коэффициентът на вариация е над 1.18) и тя се дължи на наличието на (предимно сезонен) режим в редица териториални единици през анализиранията година. Лошото състояние на селищната водопреносна мрежа също влияе върху тази диференциация, тъй като от нея зависи качеството и редовността на водоснабдяването. Това е една от причините редица предприемачески програми (САПАРД, ФАР) да предвиждат възможности за финансиране на общински проекти, насочени към подобряване на водопреносната мрежа.

1.4. Осигуреност с лекари и стоматолози

Анализът на подрезждането на общините по двата показателя, избрани да отразяват достъпа на населението до здравни услуги показва следното (вж. табл. 5 и 6):

Съществуват значителни различия между общините по отношение осигуреността на тяхното население с медицински персонал. В по-привилегировано положение по правило са жителите на общини, чиито централни селища са големи градове, центрове на области или се намират близо до тях. Населението на малките изостанали общини страда от недоосигуреност с такъв персонал, като този проблем често се наслаждава с териториалната отдалеченост до съответния лекар или стоматолог. В огромната част от българските общини осигуреността на населението със

здравни кадри е под средното за страната равнище, което влошава значително качеството на здравната помощ на местно ниво.

Таблица 5
Подреждане на общините според осигуреността на населението с лекари през 2004 г.

Община	Лекари /1000 жители	Ранг	Община	Лекари / 1000 жители	Ранг
Добрич - селска	6,45	1	Кайнарджа	0,37	259
Плевен	6,39	2	Тунджа	0,37	260
Пловдив	6,15	3	Завет	0,33	261
Стара Загора	5,91	4	Каспичан	0,31	262
...		...	Цар Калоян	0,29	263
Средно за България	3,54	29	Антоново	0,28	264
Лом	3,5	30	Н.Козлево	0,20	265

Таблица 6
Подреждане на общините според осигуреността на населението със стоматолози през 2004 г.

Община	Стоматолози / 1000 жители	Ранг	Община	Стоматолози / 1000 жители	Ранг
Добрич - селска	3,25	1	Берковица	0,00	259
Пловдив	1,76	2	Георги Дамяново	0,00	260
Столична община	1,30	3	Якимово	0,00	261
Велико Търново	1,18	4	Алфатар	0,00	262
...		...	Брусарци	0,00	263
Средно за България	0,84	41	Хитрино	0,00	264
Брацигово	0,83	42	Опака	0,00	265

1.5. Обобщаваща оценка за състоянието на общините по социални показатели

Анализът на подреждането на общините по тази обобщаваща „социална” оценка за 2004 г. (вж. табл. 7) позволява да се направят следните изводи и оценки.

Първо, обхватът на първата група (с оценки над средната за страната) е много малък – в нея влизат само 7% от общините. Това означава, че едва във всяка четиринадесета община социалното положение на населението (по

анализираните показатели) е по-добро от средното за страната. Това е значително по-малко в сравнение с резултатите от 2002 г.

Таблица 7

Подреждане на общините според равнището на обобщаващата оценка за тяхното състояние по социални показатели през 2004 г.*

Общини	Обобщаваща оценка	Ранг	Общини	Обобщаваща оценка	Ранг
София-град (Девня)	0,4133	1	Вълчедръм (Долни чифлик)	0,9635	259
Челопеч (Челопеч)	0,4380	2	Антоново (Завет)	0,9652	260
Раднево (Раднево)	0,4899	3	Брусарци (Ружинци)	0,9701	261
Пирдоп (София-град)	0,5001	4	Ракитово (Самуил)	0,9795	262
....		...	Каолиново (Н. Козлево)	1,0009	263
Средно за България	0,6286	18 (43)	Кайнарджа (Антоново)	1,0056	264
Смолян (Г.Делчев)	0,6330	19 (44)	Н. Козлево (Кайнарджа)	1,0461	265

* В скоби са резултатите от предходното изследване.

За общините от тази група е характерно, че:

- Те са сравнително големи, с развита и солидна местна икономика, осигуряваща добър поминък на населението. Често това са общини, където функционират фирми от национално значение (гр. София, Челопеч, Бургас, Девня, Пирдоп, Пловдив и др.).
- Разликите между техните обобщаващи социални оценки са сравнително големи, което означава наличие на вътрешна диференциация в тази относително малобройна група общини.
- Независимо от посочената в началото на раздела известна промяна на показателите, формиращи обобщаващата социална оценка, сред водещите четири общини през 2004 г. намират място три от челото на класирането през 2002 г. Почти всички общини в първата група през 2004 г. са били в нея и през 2002 г. (без Севлиево и Перник). Изводът е, че състоянието на всички тези общини по социални показатели може да се определи като сравнително устойчиво – още повече, като се има предвид стесненият обхват на първа група в сравнение с предходното изследване за 2002 г.

Второ, по-широк (86) е обхватът на групата общини, където социалното положение на населението може да се характеризира като „критично” или „изоставащо”.⁷

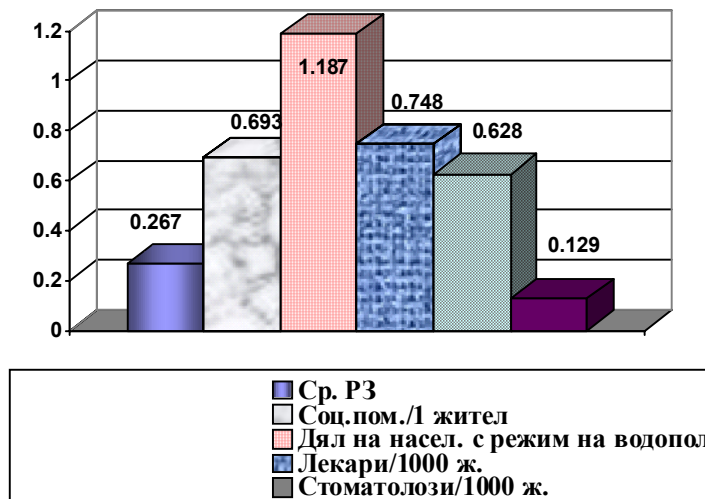
За тази група е характерно, че:

- Тя по традиция обхваща предимно малки, периферни, много често – планински, обезлюдяващи се и застаряващи общини.
- Разликите между техните обобщаващи социални оценки не са толкова големи, което означава, че вътрешната диференциация в тази относително многобройна група не е значителна. С други думи, техният социален статус, освен че е неблагоприятен и устойчив, но е и относително сходен.

Трето, разликата между обобщаващата оценка на първата в подреждането община – София-град, и средната за страната оценка е по-малка, отколкото между средната оценка и тази на последната в класирането община – Кайнарджя. Това означава, че през 2004 г. средното за страната равнище отново (както и през 2002 г.) е по-близо до най-добрите оценки, отколкото до критичните стойности, което поддържа развитието на една положителна тенденция (през предходните години ситуацията е обратна – средната стойност е по-близо до критичното равнище на оценката).

Фигура 1

Диференциация на общините по социални показатели през 2004 г.

⁷ Има основания да се приеме, че формулировката „общини в критично социално състояние” е по-подходяща за годините на преход и те вече биха могли да се оценяват като „изоставащи”. Същевременно обаче досегашните мониторингови изследвания показват, че тази група общини е устойчива по състав и техните социални параметри не са се подобрили съществено.

Четвърто, върху равнището на обобщаващата оценка, респ. върху ранга на общините по нея, най-силно е влиянието на показателите, отразяващи редовното водоснабдяване на населението и осигуреността му с медицински кадри, тъй като по тях териториалната диференциация е най-значима (вж. фиг. 1). Те остават решаващите фактори, които определят степента на социални различия между общините.

1.6. Диференциация на общините според изследваните параметри

Анализът на коефициентите на вариация за анализираната година (вж. фиг. 1) показва следното:

Диференциацията на общините е най-голяма при дела на населението с режим на водоснабдяване, което се дължи на обстоятелството, че там стойностите с движат от 0% (т.е. в общината няма такъв режим) до 100% (например в Николаево), означаващо, че цялото население в определени периоди е било на воден режим.

Сравнително висока е диференциацията и по отношение на осигуреността със здравен персонел – особено с лекари. Това е отрицателна индикация за наличие на сериозни различия в достъпността на медицинската помощ за населението в различните краища на страната.

Най-малка остава диференциацията между общините по обобщаващите им социални оценки. Всичко това дава основание да се заключи, че междуобщинските различия, формирани от наблюдаваните социални параметри, не могат да се оценят като особено значими.

1.7. Социален профил на трите групи общини според интегралната оценка за социално-икономическото им състояние

Очертаването на този профил позволява да се оцени връзката между равнището на икономическа и социална развитост на общините.

Според интегралната оценка за 2004 г. броят на общините в първа група (над средното за страната равнище на развитие) е 38, във втора (между средното за страната и прага на критичност) – 148, а в трета (където са т.нар. „критични/изоставащи общини”) – 79. Според обобщаващата „социална оценка” групите обхващат, както следва: първа група – 17, втора – 161 и в трета – 86.

Сравнението показва, че разпределението на общините според социалната им оценка отново (както и при предходните мониторингови изследвания) е поляризирано. За анализирания период това се дължи на по-малкия брой общини в първата група и на по-големите различия в стойностите на тези

оценки между общините, поради което коефициентът на вариация на интегралните оценки е 0,085, а на обобщаващите социални оценки – 0,129.

Анализът на кохерентността⁸ на подреждането в двете групировки през последната наблюдавана година показва следното. В състава на формираната според интегралната оценка първа група влизат 15 общини от първа група, като в случая кохерентността е 39% (т.е. не е много висока). Във втора група, формирана според интегралната оценка, влизат само 2 общини от първа група по обобщаващата социална оценка и 29 от трета група по същата тази оценка. Това формира една висока степен на кохерентност от 69%. Степента на кохерентност в третата („критична/ изоставаща“) група общини, образувана според интегралната им оценка, е най-голяма – над 72%.

Таблица 8

Рангове на общините според интегралната оценка за социално-икономическо състояние и обобщаващата социална през 2004 г.

Община	Ранг според интегр. оценка	Ранг според обобщ. социална оценка	Община	Ранг според интегр. оценка	Ранг според обобщ. социална оценка
Несебър	1	147	Венец	259	247
Челопеч	2	2	Кирково	260	182
Девня	3	15	Джебел	261	180
Приморско	4	106	Вълчедръм	262	259
....			Крумовград	263	192
Средно за България	39	18	Каолиново	264	263
Петрич	40	102	Никола Козлево	265	265

Тези резултати потвърждават връзката между социално и икономическо развитие на общините и че социалният профил на преобладаваща част от тях съответства на общото им социално-икономическо състояние (най-вече във втора и трета група). Разминаванията в позиционирането на общините по интегралната и по социалната им оценка за 2004 г. (главно в първата група общини) е следствие най-вече от:

- малкия обхват на първата група, формирана въз основа на социалната оценка, дължащ се в известна степен и на инерционността на връзката (икономическото развитие води до положителни социални резултати след време и при наличие на адекватни механизми);
- по-голямата диференциация на общините в социално отношение – особено по отношение на режима на водоползване и достъпа по здравно

⁸ Тя се измерва като дял на общините от “i”-та група общини по обобщаваща социална оценка, попадащи в съответната “i”-та група общини по интегрална оценка (i=I, II, III).

обслужване. Заедно с това трябва да се отбележи, че равнището на работна заплата в някои развити в икономическо отношение общини (например Несебър, Куклен, Бяла-Варненско) е доста под средното за страната, което води до влошаване на техните социални оценки и до „изпадането” им в по-ниската втора група.

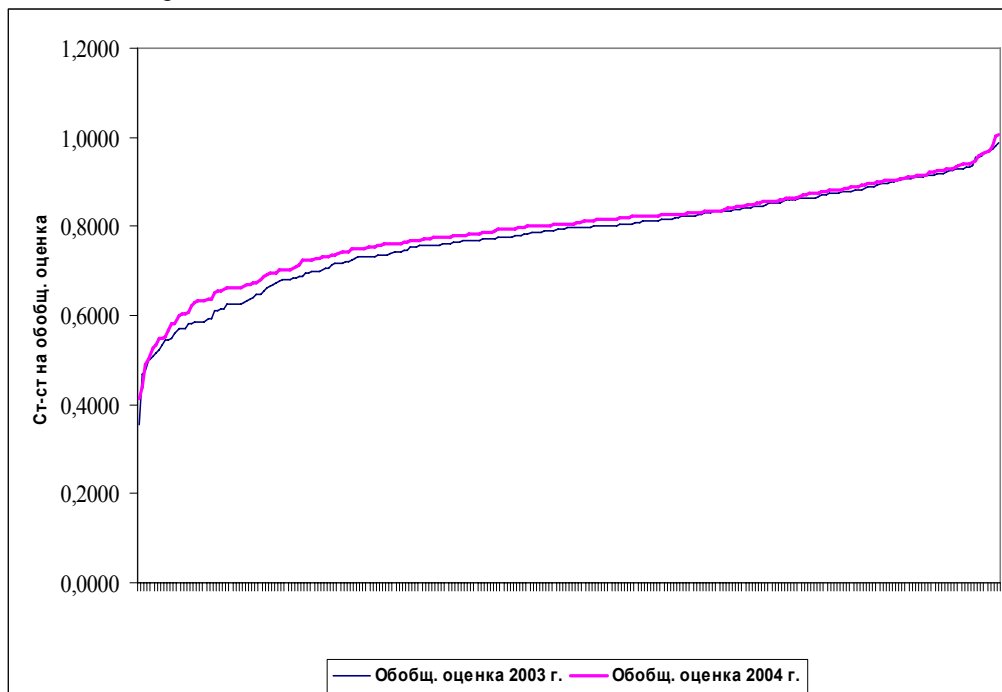
1.8. Промени в подреждането и диференциацията на общините през периода 2003-2004 г.

За тази цел се анализират промените в подредбата на общините по обобщаващите им социални оценки за 2004 г. спрямо 2003 г. (вж. фиг. 2) и по-специално:

- промените в броя на общините, които са сменили местата си в подреждането;
- движението на общините от група в група;
- промените в диференциацията на обобщаващите оценки и на наблюдаваните показатели.

Фигура 2

Промени в обобщаващите социални оценки за 2003 и 2004 г.

В подреждането за 2004 г., от 17 общини в I група по обобщаваща социална оценка се повтарят 16 общини от същата група, формирана през 2003 г., което показва един изключително висок коефициент на стабилност от почти единица (при това трябва да се има предвид, че през 2003 г. в първата група влизат 22 общини, т.е. с 5 повече в сравнение със следващата година). Подобно е положението и в третата група, където 85 общини през 2004 г. са били в „критично/изоставащо” социално състояние и през 2003 г. (когато обаче тази група е била доста по-многобройна и е включвала 136 общини). С други думи, на фона на намаляващата поляризация в подреждането и групирането на общините през анализирания период статусът на най-развитите и на най-изостаналите от тях в социално отношение се запазва.

В тези рамки обаче 112 общини (или около 42%) са подобрили своето място в подреждането през 2004 г. спрямо 2003 г., а 16 от тях – и своята група, като са преминали от трета във втора. Това показва наличието на значителна динамика в социалните процеси на местно ниво, което обаче (като цяло и в съпоставителен план) невинаги е в положителна посока – останалите 152 общини са влошили класирането си, но по правило остават в една и съща група и през двете години. С други думи, в случая смяната на конкретното място в класацията не води до качествена промяна в позиционирането. Запазването на подобно позиционно статукво може да се обясни с късия период, който се наблюдава, и с инерционността на анализирания процес.

Анализът на кривите, представящи стойностите на обобщените оценки за всички общини през наблюдавания период, показва следното (вж. фиг. 2):

- В сравнение с 2003 г. кривата за 2004 г. е малко по-стръмна, особено в своите краища, формирана от най-добрите и от най-лошите оценки. Това е следствие от по-рязкото увеличаване на различията между всички общини, но особено, между тези, които са в първата и последната група на подреждането. Стойностите в началото и в края на кривата за 2004 г. са над стойностите за 2003 г., което отразява известно влошаване на съвкупните социални параметри, особено в общините от първа и втора група.
- Като цяло кривата, респ. Стойностите, за 2004 г. са над тези за 2003 г., което отразява известно влошаване на оценките;
- В рамките на тези процеси диференциацията между общините много слабо намалява (коефициентът на вариация на обобщаваща оценка леко спада през 2004 г.).

Сравнителният анализ на показателите за степента на диференциация на общините по социални показатели и по обобщаващата оценка (вж. табл. 9 и фиг. 1 и 2) показва, че за изследвания период тя, макар и малко, е нараснала при всички параметри. По такъв начин през наблюдавания кратък период териториалните социални неравенства между българските общини са продължили да се задълбочават.

Таблица 9

Диференциация на общините по социални показатели през 2003 и 2004 г.

	2003 г. Коефициент на вариация	2004 г. Коефициент на вариация
Средна работна заплата	0,263	0,267
Социални помощи/1 жител	0,681	0,693
Дял на население с режим на водоползване	1,178	1,187
Лекари/1000 жители	0,706	0,748
Стоматолози/1000 жители	0,605	0,628

Всичко това, заедно с посоченото вече намаляване на обхвата на общините от първа и трета група през 2004 г. спрямо 2003 г., дава основание да се направят следните изводи:

Първо, промените в подреждането и групирането на общините са предимно в посока към леко увеличаване на поляризацията и (макар и слабо) увеличаване на териториалните социални различия.

Второ, социалното състояние на повечето общини е динамично и те променят своите позиции в общото класиране. Тази динамика, разбира се, не е еднозначна, но в повечето случаи не е свързана с някаква „качествена“ относителна промяна, водеща до смяна на групата общини.

Трето, поради намаления обхват на първата и на третата група общини „вентилацията“ (промяната на мястото) е главно в посока към „златната среда“ (т.е. във II група), което отразява ограничено увеличаване на сходността на социалните проблеми на местно ниво.

2. Социални различия между областите през периода 2003-2004 г.

Теазти различия се оценяват с помощта на същия методологически подход и показатели, използвани за общините. Резултатите от изследването са показани на табл. 10.

Първо, ярко се откроява оценката на водещата област (София – град), която е много близко до еталона. Същевременно, стойностите на оценките на областите, намиращи се в дъното на класацията, са сравнително близки, но и доста отдалечени от еталона. Това са предпоставки, които формират наличието на сравнително добре изразена диференциация между обобщаващите оценки за социалното състояние на областите.

Второ, различията между областите по отношение равнището на социално развитие се запазват приблизително на едно ниво (коефициентът на вариация е 0.23 и за двете години). Все пак трябва да се отбележи, че размахът (измерен чрез разликата между максималната и минималната стойност на оценките

$d_{\max} - d_{\min}$) намалява от 0,8511 през 2003 г. на 0,8376 през 2004 г., което отразява известно сближаване на областите, намиращи се в двата края на класацията. Освен това и двете екстремни стойности се доближават до нулата, което (при използваната методология) е позитивен индикатор за доближаване до еталона.

Таблица 10

Обобщаващи социални оценки и рангове, характеризиращи равнището на социално развитие на областите за периода 2003-2004 г.

Области	2003		2004		Посока на промяната на ранга
	Оценка	Ранг	Оценка	Ранг	
София-град	0,0445	1	0,0431	1	o
Варна	0,4719	2	0,4951	3	-
Стара Загора	0,4721	3	0,492	2	+
Пловдив	0,5513	4	0,5458	4	o
Ловеч	0,5811	5	0,5879	5	o
Габрово	0,6131	6	0,6022	6	o
Плевен	0,6313	7	0,6368	8	-
Кюстендил	0,6449	8	0,6252	7	+
Велико Търново	0,664	9	0,664	9	o
Бургас	0,6846	10	0,6643	10	o
Хасково	0,6983	11	0,6867	13	--
Добрич	0,7122	12	0,6847	12	o
Русе	0,7129	13	0,6831	11	++
Враца	0,7133	14	0,7045	14	o
Кърджали	0,7247	15	0,7414	19	----
Видин	0,729	16	0,7183	15	+
Софийска област	0,7305	17	0,7261	16	+
Пазарджик	0,7334	18	0,7519	20	--
Благоевград	0,7396	19	0,7315	17	++
Перник	0,7575	20	0,7412	18	++
Смолян	0,7781	21	0,7848	22	-
Ямбол	0,7822	22	0,7693	21	+
Шумен	0,7853	23	0,8	24	-
Силистра	0,7961	24	0,7922	23	+
Разград	0,8067	25	0,8549	26	-
Сливен	0,8076	26	0,8229	25	+
Търговище	0,8603	27	0,8694	27	o
Монтана	0,8956	28	0,8807	28	o

Трето, подреждането на областите е сравнително устойчиво – 10 от тях запазват мястото си в класацията, а 12 я променят с една позиция (нагоре или надолу). Прави също впечатление, че разместванията в първата десетка са незначителни. Това е нормално, като се има предвид инерционността на изследваните процеси в краткия период на изследване.

Четвърто, десет области са подобрили мястото си в класирането, като Враца, Благоевград и Перник са се изкачили с две места нагоре.

Пето, осем области са влошили позициите си, като най-значително е отстъплението на Кърджали (четири места надолу). Прави впечатление, че

голяма част от областите, които се намират на „отворени“ граници (където има гранични контролно пропускателни пунктове), подобряват позициите си, докато например Смолян и Кърджали ги влошават. На тази основа може да се допусне, че интензивното сътрудничество в трансграничните райони в близка перспектива (вкл. чрез откриването на нови гранични пунктове – „Елидже“ – Рудозем, „Маказа“ – Кърджалийско, „Дунав мост 2“ – Видин), ще бъде съществен фактор за динамизиране в положителна посока както на социалното, така и на икономическото развитие на „външните“ териториални единици на страната.

Таблица 11
Разпределение на общините по области и по групи през 2004 г.

Области	Брой общини	Първа група общини („развити“)	Втора група общини („средни“)	Трета група общини („критични/ изоставащи“)
Благоевград	14	1	8	5 (36%*)
Бургас	13	1	9	3 (23%)
Варна	12	2	6	4 (33%)
Велико Търново	10	1	6	3 (30%)
Видин	11	-	8	3 (27%)
Враца	11	1	7	3 (27%)
Габрово	4	1	3	- (0%)
Добрич	8	-	7	1 (13%)
Кърджали	7	-	4	3 (43%)
Кюстендил	9	-	7	2 (22%)
Ловеч	8	1	5	2 (25%)
Монтана	11	-	2	9 (82%)
Пазарджик	11	-	8	3 (27%)
Перник	6	1	3	2 (33%)
Плевен	11	1	8	2 (18%)
Пловдив	18	1	14	3 (17%)
Разград	7	-	3	4 (57%)
Русе	8	-	5	3 (38%)
Силистра	7	-	2	5 (71%)
Сливен	4	-	2	2 (50%)
Смолян	10	0	7	3 (30%)
Столична община	1	1	-	- (0%)
Софийска област	22	3	17	2 (9%)
Стара Загора	11	2	6	3 (27%)
Търговище	5	-	2	3 (60%)
Хасково	11	-	9	2 (18%)
Шумен	10	-	2	8 (80%)
Ямбол	5	-	2	3 (60%)

* Цифрите в скоби представят дела на групата в общия брой общини в областта.

Интерес представлява анализът на областите според структурата на включените в тях общини от гледна точка на равнището им на социално развитие (вж. табл. 11).

Разпределението на общините по групи и области е твърде неравномерно. Съвсем закономерно е наличието на много слаборазвити в социално отношение общини да детерминира лошото позициониране на съответната област (например Монтана, Силистра, Разград, Шумен), и обратно (Бургас, Варна, Стара Загора, Софийска област). В половината от областите няма общини с равнище на развитие над средното за страната, но само в 2 области (едната от които е гр. София) няма общини от третата група. Това обуславя

извода, че във всички области в страната съществува проблемът с изоставащите в социално отношение общини.

3. Социални различия между районите за планиране през периода 2003-2004 г.

Резултатите от квантифицирането на тези различия са показани на табл. 12.

Таблица 12

Обобщаващи социални оценки и рангове, характеризиращи равнището на социално развитие на районите за планиране за периода 2003-2004 г.

Райони за планиране	Брой области	2003		2004		Посока на промяната на ранга
		Оценка	Ранг	Оценка	Ранг	
Югозападен	5	0,555	1	0,4943	1	o
Северен централен	5	0,6009	2	0,5648	2	o
Североизточен	6	0,697	3	0,7352	4	-
Южен централен	6	0,7452	4	0,5952	3	+
Югоизточен	3	0,8654	5	0,8038	5	o
Северозападен	3	0,9311	6	0,9472	6	o

Първо, през изследвания период, повечето райони за планиране запазват своята позиция по равнище на социално развитие. Първи в подредбата е Югозападният район, а последен – Северозападният. Само Южния централен и Североизточният район разменят местата си в полза на първия.

Второ, различията между районите за планиране са в сравнително широки и нарастващи рамки. За 2003 г. те са в интервал с дължина 0.3761, а за 2004 г. – 0.4529, което се дължи както на приближаване на максималната оценка към еталона (изразяваща се в приближаването ѝ към нулата), така и на увеличаване на минималната стойност на оценката (отразяваща отдалечаването ѝ от еталона). Това показва *известно задълбочаване на различията в равнището на социално развитие на районите за планиране за периода 2003-2004 г.*

4. Специфика на социалните различия между териториалните единици през периода 2003-2004 г.

Получените стойности на коефициента на вариация, измерващ диференциацията между териториалните единици според стойностите на техните обобщаващи социални оценки (вж. фиг. 3), показват, че в съпоставителен план *най-малка е диференциацията между общините по техните обобщаващи социални оценки, следвани от районите за планиране и областите.*

Фигура 3

Промени в диференциацията между териториалните единици според техните обобщаващи социални оценки

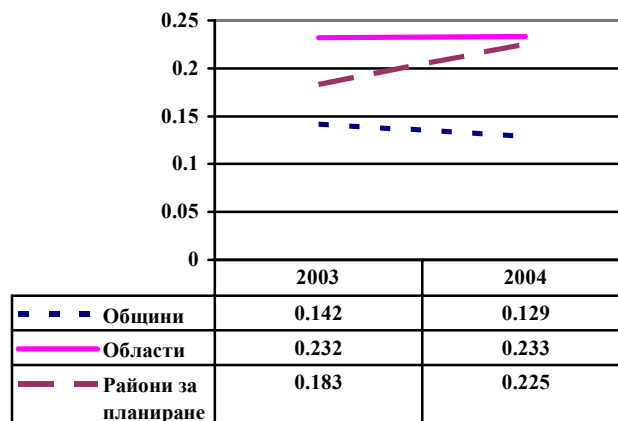

Таблица 13

Разпределение на общините по райони за планиране и по групи през 2004 г.

Области	Брой общини	Първа група общини („развити“)	Втора група общини („средни“)	Трета група общини („критични/ изоставащи“)
Югозападен	52	6	35	11 (21%)
Северен централен	41	4	27	10 (24%)
Североизточен	49	2	22	25 (51%)
Южен централен	68	3	48	17 (25%)
Югоизточен	22	1	13	8 (36%)
Северозападен	33	1	17	15 (45%)

В контекста на направения в предходните две точки анализ може да се обобщи, че териториалната концентрация на общини със сходно ниво на развитие детерминира общия профил на района за планиране или на областта. Например в Североизточния район се намират 25 изоставащи в социално отношение общини, което прави 51% от всички общини там, а в Северозападния те са 45% (вж. табл. 13). И обратно, във водещия Югозападен район през 2004 г. се намират 6 от общо 17 общини от първа група, което прави около 12% от всички общини там. От практическа гледна точка това означава, че специално внимание и усилия изисква преодоляването на социалното изоставане на областно и местно ниво в Северозападния и в Североизточния район за планиране, както и Югоизточния, за който е характерна значителна вътрешна диференциация между общините.

*

Резултатите от изследването позволяват да се обобщят следните **изводи и оценки**.

1. По отношение на социалните различия между общините

В областта на доходите на населението

- Запазва се тенденцията, установена през периода след 1994 г., към увеличаване на доходната диференциация между населението в териториален аспект, което в по-общ план е част от процеса по задълбочаване на този аспект на териториалните социални неравенства.
- Стесняващият се кръг общини с относително високо равнище на доходи на населението е сравнително „затворен“. В него по традиция намират място Челопеч, Пирдоп, Козлодуй, Раднево, Девня, Гълъбово Бургас, гр. София, отличаващи се по правило с развита местна икономика, която често е базирана върху стопански единици с национално значение.
- Последни по ниво на доходите от труд са малки селски общини (например Борован, Цар Калоян, Борино), повечето от които винаги са били в дъното на подреждането през последните 10-15 години. Разликите между нивото на заплащане в тях и в челните общини се измерват в пъти и отразяват, от една страна, спецификата на местните икономики, а от друга, значителните териториални разлики в цената на труда.

В областта на социалното подпомагане на населението

- Най-същественият извод е, че териториалните ниши на бедност остават постоянни на крайните места през последните 10 години традиционно намират място малки, слаборазвити, изостанали общини като Кайнарджа, Н. Козлево, Брусарци, Димово, Ружинци и др. В регионален аспект доста от тези общини са разположени в северозападната и североизточната част на страната.

По отношение редовността на водоснабдяването

- Почти всяка четвърта от община има проблем с редовното водоснабдяване на населението. Диференциацията между общините в това отношение остава значителна и тя се дължи главно на наличието на (предимно сезонен) режим в на водоснабдяване в редица териториални единици и на лошото състояние на селищната водопреносна мрежа.

По отношение достъпа до здравни услуги

- В огромната част от българските общини осигуреността на населението със здравни кадри е под средното за страната равнище, което влошава значително качеството на здравната помощ на местно ниво. Това обуславя наличието на значителна диференциация и води до формирането на лоши условия на живот и нисък здравен статус на жителите на тези общини.

По отношение подреждането и диференциацията на общините по обобщаваща социална оценка през 2004 г.:

- Едва във всяка четиринадесета община социалното положение на населението (по анализирани показатели) е по-добро от средното за страната, но то може да се определи като сравнително устойчиво.
- Общите междуобщински различия, съвкупно формирани от наблюдаваните социални параметри, не могат да се оценят като особено значими.
- Групата общини в „критично” състояние (или на изостаналите в социално отношение) включва над 1/3 от цялата съвкупност. Разликите между техните обобщаващи социални оценки не са толкова големи, което означава, че вътрешната диференциация в тази относително многобройна група общини не е значителна. С други думи, техният социален статус, освен че е неблагоприятен и устойчив, е и относително сходен.

По отношение динамиката на промените в подреждането и диференциацията на общините през периода 2003-2004 г.:

- Социалното състояние на повечето общини е динамично и те променят своите позиции в общото класиране. Тази динамика не е еднозначна, но в редица случаи е свързана със заемане на място в „златната среда” (т.е. във II група), което отразява известно увеличаване на сходността на социалните проблеми на местно ниво. Въпреки това промените в подреждането и групирането на общините са предимно в посока към леко увеличаване на поляризацията и (макар и слабо) задълбочаване на териториалните социални различия.
- Социалният профил на повечето общини съответства на общото им социално-икономическо състояние. Разминаванията в тяхното позициониране по интегралната и по обобщаващата им социална оценка за 2004 г. може да се интерпретира като проява на инерционността на връзката между икономическо и социално развитие.

2. По отношение на социалните различия между областите

- Поради много добрата стойност на обобщаващата социална оценка на водещата област (София-град) и поради близките, но и доста отдалечени от еталона стойности на оценките на областите, намиращи се в дъното на класацията, се наблюдава сравнително добре изразена диференциация

между областите. Във всички области обаче съществува проблемът с изоставащите в социално отношение общини.

- Подреждането на областите в краткия анализиран двугодишен период е сравнително устойчиво, като разместванията са по-типични за области, заемащи място във втората половина на класацията.
- Голяма част от областите, които се намират на „отворени” граници (където има гранични контролно пропускателни пунктове) подобряват позициите си, докато Смолян и Кърджали например ги влошават. Отварянето на нови транспортни коридори по границите ни с Гърция и Румъния и засилването на сътрудничество в трансграничните райони в близка перспектива ще бъде съществен фактор за динамизиране в положителна посока както на социалното, така и на икономическото развитие на „външните” териториални единици на страната.

3. По отношение на социалните различия между районите за планиране:

- Различията между районите за планиране са в сравнително широки и нарастващи рамки. Това индикира известно задълбочаване на различията в равнището на тяхното социално развитие през разглеждания период 2003-2004 г.
- Позиционирането на районите за планиране се определя от състоянието на съставляващите ги общини, поради което Северозападният и Североизточният райони, където се намират около 47% от изоставащите общини, заемат последните места в класирането по обобщена социална оценка.
- Преодоляването на социалното изоставане на областно и местно ниво в Северозападния и в Североизточния район за планиране, както и в Югоизточния, за който е характерна значителна вътрешна диференциация между общините, изисква специално внимание от практическа гледна точка.

Проведеното изследване на трите териториални нива позволява да се заключи, че методите и резултатите от него могат да се използват за наблюдение и оценка на състоянието и различията в социалната област между общините, областите и районите за планиране и да служат като основа за вземането на решения, засягащи стратегическото планиране и управление на местно, регионално и национално равнище.